

*«Неспокій
та
вічна
живучість»*

**Творчий
портрет
Олекси
Стефановича**

У його особі було щось від людини самотника, котра здала сприймала щоденну метушню. Мабуть, таку рису він запозичив від шанованого ним Григорія Сковороди, бо найбільше у житті цінував власну свободу.

За спогадами сучасників, тримався підкреслено самотійно і справляв враження дивака. Протягом усього життя терпів нестатки, але від пропонуванних посад відмовлявся. Твердив що хоче залишатися «голодним і вільним».

Презентанти, дослідники творчості Олекси Стефановича вказують на зовнішню непоказність і непомітність його життя. Про це свідчить хоча б те, що упорядників аналогії, куди мали увійти і його вірші він просив замість біографічної довідки подати лише дату народження, та й ту називав неправильно.

Улас Самчук у книзі «На білому коні» говорить про Стефановича як про свого давнього друга, тихого екзальтованого напівченця і напівдемона.

Галина Лащенко запам'ятала його як «тихого гостя», який любив спілкуватися тільки з вузьким колом своїх у родинній атмосфері. Ніколи багато не говорив але завжди уважно слухав. Із задоволення ходив на українські концерти та театральні виставки, слухав доповіді. Часто відвідував українські їдальні, де сподівався побачити земляків. Лякався при думці про одруження. Довго працював над творами, не любив виголошувати написане, однак знав ціну власним творам, аж до амбіційності.

Поет Богдан Бойчук доповнює портрет Стефановича вказівкою на його дивовижну поінформованість, називає думаючою людиною.

Літературознавчих праць про життя і творчість Олекси Стефановича маємо небагато. У свій час відгуки на його твори подали близько 18 газет та журналів. Із новітніх виділяється стаття Олекси Мишанича в академічній історії української літератури ХХ століття. У ній автор викладає біографію поета, зазначає, що Стефанович належить до провідних митців «Празької групи», а його творчу індивідуальність з поміж інших там характеризує біблійна тематика, яка опрацьована на рівні глибоких філософських роздумів про суть християнства. На думку О. Мишанича, Стефанович у події біблійної історії

вкладає власне розуміння загальнолюдських цінностей, при цьому настільки майстерно обгортає їх високохудожньою технікою, що естетичний код залишається не до кінця розшифрований.

Інший дослідник: М. Неврлий, у передмові до книги «Муза любові й боротьби»/ представлена поезія «празької школи» - О. Б./ звертає увагу читачів на тему елегантності української природи, яка поєднується з міфологічними та історичними постатями минушини. Ламана ж ритміка як стилістична особливість поетичних рядків, каже дослідник на передчуття грізних подій.

Львівський літературознавець М. Ільницький подає спогади сучасників Олекси Стефановича, різнобічний аналіз його творів, називає поетом «трагічного світовідчуття», вказує на наявність у поетичних творах наскрізних мотивів.

Л. Череватенко у розвідці про Олексу Стефановича називає його одним із «найнадійніших майстрів» української поезії нашого століття, пошуки якого виявилися багато в чому близькі пошукам нашої нової поетичної генерації.

У сенсі останнього, очевидно, не випадковою до постаті Олекси Стефановича є пильна увага неоавангардиста, патріарха «Бу-ба-бу» Юрія Андруховича.

Спектр думок про неординарну постать Олекси Стефановича однозначно засвідчує, що його літературна спадщина ще чекає свого ґрунтового і всебічного витлумачення.

Народився Олекса Стефанович 5 жовтня 1899 року у селі Милятин, теперішнього Острозького району Рівненської області. Батько його був священником, таку ж дорогу прагнув уготувати й сину. Після закінчення у 1914 році Клеванської духовної школи, а у 1919 році – Волинської духовної семінарії не прийняв священницького сану. Не сприйняття того, що відбувалося у двадцяті роки в Україні, стало головною причиною виїзду за кордон.

Опинився Стефанович у Чехословаччині, де прожив понад два десятиліття. Тут закінчив Карловий університет, паралельно здобув освіту в Українському вільному університеті. Атмосфера що панувала у середовищі

емігрантів, була творчою. Це сприяло успішному захисту кандидатської дисертації на тему «Амвросій Метлинський як поет». Емігранти у Чехословаччині не мали права працювати, а на повернення в Україну годі було надіятись.

Друга світова війна різко змінила долю поета. У 1944 році Стефанович – у Німеччині. Згодом – у США (починаючи з 1949 року), де постійного заняття не мав терпів матеріальну скруту.

Життєва зірка згасла там же, за океаном, у 1970 році. Похований у містечку Бавид Брук (США, штат Нью-Джерсі).

Перші друковані твори Стефановича з'явилися у 1923 році в емігрантській пресі. Згодом вийшли збірки поезій у Празі (1927 рік). У США поет підготував до друку збірку «Кінцес-вітне» яка не була надрукована. Вона ввійшла до книги зібраних творів Олекси Стефановича, яку упорядкував Богдан Бойчук. Перу Олекси Стефановича належать переклади поезій та поеми Т. Шевченка «Тризна». Окремі твори митця друкувалися у різні роки в різноманітних періодичних виданнях (нині відомо понад 30 їх назв).

У творчому житті Стефановича були роки піднесення та творчих спадів. Із 1950 року протягом 51 років не писав нічого. У цей час важко працював на фабриці. З 1965 року вчителював, знову звернувся до поезії. Але тепер рядки народжувалися неймовірно тяжко, тому сам він казав, що ці останні вірші такі ж дорогі йому як і пізні діти.

У поетичному доробку митця немало цікавих віршів для дітей («Ялинка», «Різдвяна ніч», «Івасик-Орлик», «Заблудилося ягнятко в степах»).

Богдан Бойчук і Богдан Рубчак творчий портрет Стефановича окреслюють так: «Хоч поетів доробок невеликий, але він охоплює напрочуд широке коло тем. До теми Стефанович підходить з окремим, тільки їй одній притаманним комплексом поетичних засобів. І тому в його творчості широкий діапазон поетичних становлень, облич, настроїв. Така мозаїчність вказує на творчий неспокій та вічну живучість поетового таланту».

В Україні поет прожив тільки 22 роки. Але отча земля, наскрізно пронизує його поезії. Читач бачить перед собою волинські пейзажі, радість та жахи буття, гостру зневіру та споконвічні народні вірування. Думи ж вигнанця непереможно притягує «золотоверхий град».

Хай вигнання часами устократ
Бува темніш і тяжче, ніж темниця,
Іще ясніш і різьбленіше сниться
На чорнім тлі золотоверхий град
(«Сонет», 1923 рік)

Україна постає у творах Стефановича чайкою – небогою, скривдженою Гетсиманською землею, від якої сам Бог не хоче відвернути лиха. А хресний шлях національної історії щораз привертає читача до проблеми роздоріжжя і вибору:

І замислив чоло рицар:
«Як же мені бути?
У яку ж це закуриться,
Зазуднити путь?»
(«Ілля Муромець на роздоріжжі», 1924 рік)

Вірш датований 1924 роком. Стефанович тільки два роки тому залишив Україну. Тому він сам, як Ілля Муромець, шукає відповідь на одвічне питання: «А як же бути мені?». У пізнішому вірші «Хрест» (1929 року), ця мучениця дилема сягне поневіряльної долі України, де перехрестя доріг переростає у важку ношу хреста доріг. Епіграфом вірша «Хрест» стали слова самого ж Стефановича:

Хрест степи собі на перва
Із доріг кладуть.

Ці рядки на думку багатьох дослідників, є одним з найсильніших в усій емігрантській поезії 20-30-х років нашого століття. Вони стали образом метафорою, символом хресно – страдницького шляху України на всіх крутих поворотах історії.

Образ степового перехрестя у творах О. Стефановича перегукується з образом Скорботної Матері П. Тичини, Степової Еллади Е. Маланнюка.

У доробку Стефановича можна виділити цикл творів про пересічні національні постаті. Закономірно, що його цікавить Тарас Шевченко – великий речник нації. Він став для поета духовним предтечею, зразковим митцем, що своїм «Кобзарем» запалив огонь мистецтва, від якого «гримить вічне Кракатао».

У сонеті «Два» (1938 року), поряд з Шевченком Стефанович виводить образ Миколи Гоголя. Один розправляє поетичні крила над стражденною землею, котра мучилась у тенетах недолі, а другий пером сатирика, змалював країну «мертвих душ». Виразником національного духу, у розумінні О. Стефановича, був, безперечно Т. Шевченко. Хоча у вірші «Гоголь» - 1965 року, поет пише і про відбиття української ментальності у творах Гоголя:

Був наш і їх. Обом – і для усіх.

То Гоголь був, і був то українець.

Стефанович поет трагічного світосприйняття. Цим можна пояснити наявність у нього циклу «Голод», 1923 року. Настрій віршів циклу – наскрізь гнітючий. Особливо виділяється персоніфікований образ Голоду, який командує хмарами, що нависли над землею. У рядках твору «Голод», 1923 року бачимо вражаючі передбачення страшних картин канібалізму. Нерівномірність строф, уривчастість речень, мовна нервова напруга підсилює трагізм, катастрофічність подій. Дикий розгул тоталітарної системи, передано за допомогою образу кривавих жнив, які асоціюються з чорною смертю, викликають над гірку розпуку, подібно як у геніального автора «Слово о полку Ігоревім» у місці опису поразки князєвого війська.

Трагічні сторінки монголо – татарської навали звучать у вірші «Татари» 1925 року. Тематично вірш накладається на події нового часу більшовицького навалу. Друге наближення означає «дикими співами», сама орда асоціюється з темрявою, задушливим повітрям. Стефанович передбачає

неминучу розплату із завойовниками, яка бачиться йому «судним днем», «кривавими хрестинами в гарячій купелі».

Поету була близька думка, що найвищий злет української державності випав на Княжу добу. Її відлуння він знаходить у козаччині, українській Революції 1917 – 1920 рр. Київ при цьому виступає свідком і учасником вікових визвольних змагань українців.

«Матері міст руських» присвячено вірш «Київ» 1937 року. Його вважають перлиною лірики поета. У ньому майстерно поєднано пейзажі замальовки і згадки про історичну долю міста. Автор згадує покровителя столиці – архістратига Михайла. Його образ поданий з казковими елементами:

І на мурах став Михаїл
Ясен – меч, крило буревія.

Стефанович вміло перекладає місток між давниною і тривожною сучасністю. Перегук віків є чи не головною особливістю його творів на історичну тему. Події з історичної козаччини, постаті Петра Дорошенка «Дорошенко» 1924 року, Богдана Хмельницького «Богдана стрічають» пробуджують у серцях нинішнього покоління українців ідеї державності, свободи національної незалежності.

Однією з головних у Стефановича є біблійна тематика. Вона опрацьована на різних рівнях. Це – світлі різдвяні вірші, наприклад «Коляда» 1936 року, у якому відбиті дитячі враження: світлий відблиск лампадного вогню, хороша Панна. Взявши за основу біблійну розповідь про народження Ісуса Христа, поет возвеличує Діву Марію.

Як лампада повно масла,
Світить Панна чисто – красна,
Повні срібла, світять ясла
Наче ясна!

Вірш посвячений святковою урочистістю, піднесеним тоном, який передає святковість душевного настрою ліричного героя. До «різдвяного

циклу» належать «Різдво», «Різдвяна казка», «Ялинка», до великодніх віршів «Христос Воскрес».

Тарас Салига пише: «Тема релігії в українській еміграційній літературі озивалася своєрідним протестом на войовничий атеїзм в соціалістичних умовах». На думку дослідника О. Стефановича стоїть у ряду найпомітніших авторів релігійної тематики. Лірику поета на релігійні теми ділять на три періоди: перший 1925-1940 роки, другий - роки другої світової війни, третій – вірші післявоєнного часу до кінця творчого життя. Відповідно до суспільних, політичних, соціальних, моральних умов у ній змінюються акценти, наголоси, але в цілому ця тематична група утворює Стефановичеву молитву до Бога, вибудовує релігійний сюжет його духовних переживань. Нерідко вони переростають у глибокі філософські роздуми про суть християнства і уявлень кінця світу. Вірші «День гніву», «З Апокаліпси» 1942 року вважають апокаліптичним жахом. Ці твори написані у той, коли світ потрясли чорні згарища другої світової війни. Картину боїв, руйнування передає метафоричний образ.

«Рівнини Апокаліпси» поезія 1941-1944 рр., а страждання, що випали на долю народу – це алегоричний образ хмар, яких кожна наступна темніша попередньої. Біблійна тема у поезії О. Стефановича поєднується з поганською міфологією. У цьому як стверджує О. Мишанич, «твориться особливе поетичне довір'я». Образи Перуна, Ярила, Лади, Либеді, Русалок, Водяників, живуть поряд із біблійними персонажами. Подібне знайдемо у творчості інших представників «празької школи», особливо у Юрія Дарагана та Оксани Латуриної.

Галерея поганських божеств – своєрідне «оживлення» і пам'яті емігранта Стефановича образу України. Автора цікавить, що зберегла слов'янська душа від давніх богів, адже відомо, що Перун, Хорс, Стрибог були супутниками селянського життя. За ними пов'язували процеси сіяння хліба, збирання врожаю, думки про мир у господі, побажання здоров'я родині.

З'яву Християнського Бога автор в'яже з постаттю Володимира Хрестителя. При цьому помітно виступає думка про те, що процес хрещення Русі не був безболісним для наших пращурів. Очевидно, не випадково у вірші «До святого Володимира» 1946 року хрест видовжує чорну тінь:

У нещадному сьйві розпаду
Лиш чорнішою тінь хреста...
Вірим, княже не, в свого Господа,
В те, що з мертвих він нам возста!

Цікавив Стефановича образ Перуна, який і досі бачиться у широті річкових берегів:

Пливе, прадавньої снаги,
Грози прапервісної повен.
І часто-часто його човен
У наші стука береги.

(«Перун», 1941 рік)

У віршах Стефановича названої тематики ніде не знайдемо протиставлення християнського начала поганському. Показовим у цьому плані є твір «Христос» 1947 року. Постать Сина Божого зображено у рамках великої віри у добробут людських сердець:

Піднявшись над виром розпаду,
Поборовши в собі мерця,
Він вартує, все рівний Господу,
Бо ще вірить в людські серця.

Христос воздвигается над суєтним, минучим, знаменуючи своєю появо. Спокій, умиротворення. Звертаючись до християнських тем і образів, поет майстерно стилізує текст, часто включає архаїчні слова та вирази: «Славу рокотали», «Стяги», «Ліпота». Дослідники зауважують, що після Шевченка, О. Стефанович був чи не єдиним українським поетом, що написав довершений текст старослов'янською мовою. Йдеться про вірш «З літопису».

Стефановича цікавили також античні мотиви, що свідчить про широту кругозору митця. Давні міфи про Аполона, Дафну, Сатира в уяві митця оживають наново, а їхні вчинки постають у синтезі реальності та казки. Тому образ «золотоверхого града», введений у творі «Сонет» 1928 року, сприймається як заклик не розлучатися з казкою у житті:

Давно душе подружена з піснями –
І виться б їм над ночами і днями,
Але мудріш від співу німота.

У творах Стефановича, де розповідається про рідну серцю Волинь, поєднано два релігійних пласти: світ праслов'янського міфу та образ християнського світовідчуття.

Волинь – земля предків поета. З нею пов'язані враження дитинства. Пейзажі – це відтворення того, що бачилося малому хлопцеві. У них багато здорових образів, які панорамно відтворюють картини дитинства:

Забула ринь лінивая Горинь, -
От-от затримаються води...
Десь у лісах спинилися підводи,
По саму вісь втопившись у драг линь...

Гідроніми змінюють географічні назви: Садки, Кургани, Гориньгороди. Мікробатьківщина таким чином утворює цілісний образ батьківщини, де звична фраза:

Десь у лісах спинилися підводи,
По саму вісь втопившись у драг линь...

Вкоріне над конкретне, особистісне, у всеоб'ємне, народне.

Стефанович – поет, у якого переважають ліричні вірші. Свого часу Юрій Клен відзначив потужну стихію поетового ліризму, досконалість у майстерному відшліфуванні кожного рядка, розмаїття алітерації.

І. Огієнко виділив усі мовні повтори, що зустрічаються у збірці О. Стефановича. І на основі такого групування вказав на велике чуття мови у поезіях автора, мовне ж новаторство здійснюється у поета за принципами

українського словотвору. Стефановича вважають майстром поетичної алітерації, однак ця особливість не стає у нього самоціллю, поетичним штукарством. Звукові повтори вживаються з повним емоційним та семантичним навантаженням. Так у вірші «Над світом кличе чорний Див» - алітерація у рядках «Коли воскреслого воздвигнем, а не над хресного Христа» творить своєрідний образ – антитезу, а у різдвяному вірші «Коляда», («Ясла кленові, ясла дитина») – настрої урочистості, заспокоєння.

Стефанович чи не єдиний поет «празької школи», у поезіях якого виразно окреслюється ефект кольору. Клір у нього ніколи не використовується без певної на те потреби. А музичність поезій так чи інакше пов'язується із горою кольорів, часто зовсім протилежних.

1. Чорні, чорні, пашеки прірв,
Чорні, чорні, безкраї.
(«Плач Ярославни»)
2. Над обрієм черева чорних хмар
Розпухли, набрякли кручами
(З циклу «Голод»)
3. Хай із рук переходить в руки
Золотокований колик!
(«Осінь»)

У наведених рядках переважають образи чорного і золотого кольору. Нерідко вони контрастують. Темні, розпачливі кольори переважають більше у ранніх ліричних творах:

І знову десь на обріях
Розгойдує незримі хтось кадила
І синявою стеле, як бувало
І знову моя осінь десь ходила.

Осінь у цьому вірші виступає живою істотою, яка видається невловимою. Сам ліричний герой констатує присутність у особі тривоги, духовне збудження. При цьому «криваве кропило» осені золотий колір

трансформує у криваво – червоний. Останній у свою чергу виступає пророчим, перед кінцевим, передсмертно – чорним.

У вірші «Волинь» 1930 року, переважає колір спокою, навіть сну. Рідна земля характеризується як «сонлива Волинь». Це докір мовчанню, байдужості людей до того, що відбувається, осуд терпіння, рабської покори. І навпаки, у творі «Крути» світлими тонами характеризуються серця студентів («травневі серця»). Так передано ставлення автора до бійців молодіжного загону. Водночас у цьому вірші – передбачення майбутнього шляху, яким піде Україна. Весняне оновлення супроводжується образами «грозового шляху» і «бурних просторів». Цікаво те, що навіть громадську позицію Олекса Стефанович висловлює за допомогою кольорової гами.

Український читач щойно відкриває творчий доробок Олекси Стефановича. Відкриття неодмінно переростає в осмислення далеко не простих кодів і шифрів поетичного світу цього неординарного митця. У кожному разі той, хто спробує зануритись у цей світ, насамперед постане перед загадковим феноменом самотника, кожне слово котрого дивовижним чином пронизує століття, одночасно залишаючись у межах конкретного і поза конкретного часу і простору